

نگاهی به ویژگی شعرهای کتاب فارسی اول دبستان

شهریار شادی‌گو^۱

چکیده

شعر یکی از گونه‌های ادبی بسیار مهم و مؤثر در امر آموزش است. بیشتر دانش‌آموزان با یک بار خواندن یا شنیدن شعری، آن را به خاطر می‌سپارند و در موقعیت‌های گوناگون، تکرارش می‌کنند. این ویژگی و دیگر خصوصیات شعر، از چشم مؤلفان کتب فارسی دبستان پنهان نمانده است. از این رو، پدیدآورندگان کتاب فارسی اول دبستان، با بهره‌گیری از شعر تعدادی از شاعران معاصر، بخش عمده‌ای از حجم کتاب را به شعر اختصاص داده‌اند؛ توضیح این که در این منبع آموزشی بنیادی و مهم، سبزه شعر برای گروه هدف، تعیین شده و در این پژوهش تمامی اشعار بررسی شده است. که به‌واسطه آن‌ها مفاهیم مختلفی از زندگی فردی و اجتماعی به دانش‌آموزان آموزش داده می‌شود. نگارنده در این پژوهش با استفاده از شیوه کتابخانه‌ای - اسنادی علاوه بر بررسی توصیفی قالب شعر، تعداد ابیات و موسیقی شعر، به بررسی محتوای این شعرها پرداخته و نشان داده است که مؤلفان، مفاهیمی چون توحید، احترام، طبیعت‌شناسی و مانند این‌ها را با زبانی ساده و به دور از تکلف، برای دانش‌آموزان پایه اول، در نظر گرفته‌اند.

کلیدواژه‌ها: کتاب فارسی، اول دبستان، شعر، درون مایه.

^۱استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان، تهران Kamyar137884@gmail.com

مقدمه

برای بررسی ویژگی شعرها در کتاب‌های فارسی مدارس به عنوان یکی از شیوه‌های کارآمد، مشارکتی و جذاب در امر آموزش دانش آموزان، نخست نگاهی به پیشینه شعر کودک در ایران انداخته، سپس با مراجعه به کتاب فارسی اول دبستان به بررسی درون مایه شعرها می‌پردازیم. هر چند نوآموزان پیش از ورود به دبستان در مراحل قبل (دوره‌های پیش از دبستان) از طریق مربیان مهدها مفاهیم زیادی را به زبان شعر آموخته‌اند، اما در این دوره (دبستان) به شکل علمی‌تر و دقیق‌تر و با اهداف از پیش تعیین شده و متمرکز آموزش می‌بینند.

کشور ما یکی از غنی‌ترین سرزمین‌ها در حوزه ادبیات است و منابع بسیار زیادی در زمینه شعر وجود دارد. کودکان به علت گنجایش شناختی و ویژگی‌های رشدی خود آمادگی درک متن‌های سنگین را ندارند و باید در کتاب‌های آنان مطالبی گنجانده شود که پاسخ‌گوی نیازهای آنان باشد، ادبیات کودکان با سطح سواد مخاطب مرتبط است و شعر و ادبیات منظوم بخش گسترده‌ای از ادبیات کودکان و نوجوانان را تشکیل می‌دهد، می‌توان گفت متون نظمی که در کتاب‌های دبستان به عنوان درس ذکر شده در حوزه ادبیات کودکان می‌باشند و مطابق با درک و فهم بچه‌های این دوره تحصیلی، بیان شده‌اند (سهیل بیگی، ۱۳۹۶).

مسئله اصلی مورد نظر نگارنده این پژوهش دست‌یابی به اهمیت شعر در متن کتاب فارسی اول دبستان و پاسخ به سوالات زیر است.

- چرا مولفان قسمت قابل توجهی از کتاب فارسی اول دبستان را به قالب شعر اختصاص داده‌اند؟

- در کتاب فارسی اول دبستان بیشتر از شعر شعرای قدیم استفاده شده است یا شعر شاعران معاصر؟

- بیشترین قالب شعری مورد استفاده در کتاب فارسی پایه اول دبستان چیست؟

- سهم شاعران زن و مرد در کتاب فارسی اول دبستان به چه میزانی است؟

ادبیات و پیشینه پژوهش

شعر کودک به دو صورت رسمی و غیررسمی سروده می‌شود. از نوع رسمی قدیم آن می‌توان به اشعاری اشاره کرد که شعرای بزرگی مانند سعدی، نظامی، جامی و... با هدف تعلیم و تربیت سروده‌اند. این اشعار صرفاً برای حظ و لذت کودک سروده نمی‌شد؛ بلکه شاعر تعلیمی در واقع با آوردن واژه‌های طفل، پسر یا فرزند، شعرش را نرم‌تر و لطیف‌تر و با تأثیرگذاری بیشتر روی بزرگسالان می‌سرود. و گاه بیان یک خاطره و حکایت عبرت‌آموز و یا ویژگی خاص کودکانه،

دست مایه شاعر برای سرودن می‌شد. و اما در روزگار معاصر، از سال ۱۳۰۰ هم‌زمان با پدیدار شدن شعر نو و فعالیت نیما یوشیج به‌عنوان شاعری نوگرا، جبار باغچه‌بان کودکستان «باغچه اطفال» را در تهران تاسیس کرد و خود مشغول سرودن شعر برای کودکان شد. سال ۱۳۰۸ در کتاب اول ابتدایی، شعرهای کودک از شاعرانی مثل ملک‌الشعراى بهار، ایرج میرزا و مخبرالسلطنه به چاپ رسید. وزارت فرهنگ در سال ۱۳۱۴ اولین مجله کودک با عنوان «دانش‌آموز» منتشر کرد. سال ۱۳۲۱ مجله «نونه‌لان» با شعری از عباس یمنی شریف (سوسکه می‌گه جیرجیر/ کرده گلوم گیرگیر) چاپ و منتشر شد. سال ۱۳۲۳ شعر زیبای «باز باران» از گلچین گیلانی در مجله «سخن» به چاپ رسید. سال ۱۳۳۲ مجله «سپیده فردا» اصول نوین تعلیم و تربیت را به آموزگاران و مربیان آموزش داد. سال ۱۳۴۰ ادبیات کودک با چاپ اولین کتاب ادبیات کودک به نظام آموزش عالی راه یافت. سال ۱۳۴۱ «شورای کتاب کودک» و سال ۱۳۴۵ «کانون پرورش فکری کودکان» در تهران تأسیس شد. هم‌زمان با این تحولات، محمود کیانوش به‌طور جدی در زمینه شعر کودک فعالیتش آغاز کرد. وی علاوه بر سرودن اشعار جدید برای کودکان، به تحقیق و بیان نظریات خود در کتاب «شعر کودک در ایران» پرداخت. کیانوش را بنیان‌گذار شعر نوین کودک نامیده‌اند. ایشان به مبحث نوجوانی هم به‌عنوان یکی از موضوعات مورد توجه زمانه ما پرداخته‌است. علی‌اصغر سیدآبادی در کتاب «در حاشیه شعر» به مکتب آقای کیانوش پرداخته و روند رشد شعر را از دهه چهل تاکنون شرح داده‌است (علی‌پور، ۱۳۷۹: ۴۸).

ادبیات کودک در دهه‌ی ۵۰ و ۶۰ سرعت بیشتری یافت. رشد روزافزون جمعیت و جوان شدن آن، و بالا رفتن درصد دانش‌آموزان و بهبود نسبی اوضاع اقتصادی، توجه به کودکان و نوجوانان را افزایش داد. پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ هشیاری اجتماعی کودکان ایرانی را بالاتر برد و بر وسعت تجربه‌های آنان افزود و زمینه‌های دیگر را برای کار نویسندگان و شاعران فراهم نمود. در این دو دهه مخصوصاً پس از انقلاب، صحبت از یک شاعر و یک نویسنده یا یک تصویرگر نیست. در همه‌ی زمینه‌ها رشد و گسترش مشاهده می‌شود و خواه ناخواه درصد کارهای نامناسب و مبتذل نیز فزونی یافت و هم‌زمان با آن سخت‌گیری و جدیت بیشتری در زمینه‌ی نقد کتب کودکان به وجود آمد (حجازی، ۱۳۸۵: ۴۵).

با بررسی‌های به‌عمل‌آمده، تحقیقی که تاکنون با رویکرد مقاله حاضر به بررسی شعرهای کتاب فارسی اول دبستان پرداخته باشد، به دست نیامد. بنابراین، پژوهش پیش رو در نوع خود دارای اهمیت و ارزش بوده و می‌تواند مورد استفاده آموزگاران و دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت قرار بگیرد. و اما در ذیل به پژوهش‌هایی اشاره می‌شود که پیش از این با نگاه‌ها و اهداف خاصی اشعار کتاب فارسی اول دبستان یا کل دوره ابتدایی را مورد بررسی قرار داده‌اند.

نگاهی به ویژگی شعرهای کتاب فارسی اول دبستان

نوری خوش‌رودباری (۱۳۹۸) در پژوهشی در «فصلنامه پژوهش در آموزش زبان و ادبیات فارسی» به تحلیل موسیقی کناری اشعار پایه اول دبستان پرداخته است. او بیان می‌کند که اشعار این کتاب از حیث انتخاب قافیه‌های غنی، انتخاب ردیف ترکیبی و تخفیفی، نوآوری در آوردن ردیف، آوردن قافیه محجوب، تکرار در محل قافیه و قافیه بدیعی، دارای حسن است.

نیازی و خزایی (۱۳۹۶) در پژوهشی به تحلیل محتوای اشعار فارسی دوره ابتدایی بر اساس زبان و عاطفه پرداخته و یافته‌های آن دو حاکی از این است که بیشترین فراوانی ویژگی‌های زبانی، مربوط به مؤلفه‌های الفاظ ساده و کوتاهی مصراع‌هاست که در پایه‌های چهارم و سوم بیشتر مشهود است. همچنین، بیشترین فراوانی ویژگی‌های عاطفی، مربوط به مؤلفه‌های آگاهی و امید است که بیشتر در پایه‌های سوم و اول دیده می‌شود.

مجلل چوبقلو و تمجید تاش (۱۳۹۱) در پایان نامه کارشناسی ارشد واحد بناب تحت عنوان «تحلیل محتوای کتاب فارسی اول دبستان از بعد زبان آموزی در مناطق دو زبانه» به این نتیجه رسیده‌اند که یادگیری بر چهار رکن استوار است و یادگیرنده باید در زمینه مهارت‌های چهارگانه به چابکی برسد.

روش پژوهش

برای بررسی درون مایه شعرها در کتاب‌های فارسی مدارس به عنوان یکی از شیوه‌های کارآمد، مشارکتی و جذاب در امر آموزش دانش آموزان، به شیوه کتابخانه‌ای و توصیفی نخست نگاهی به پیشینه شعر کودک در ایران انداخته، سپس با مراجعه به کتاب فارسی اول دبستان و منابعی که در قسمت مآخذ همین مقاله به آنها اشاره شده به بررسی و تحلیل برخی از ویژگی‌های این شعرها نظیر قالب، محتوا، تعداد ابیات، موسیقی بیرونی شعرها و... اهداف آموزشی می‌پردازیم.

یافته‌های پژوهش

در این بخش از مقاله، هر یک از سیزده شعر موجود در کتاب فارسی پایه اول دبستان را به‌طور جداگانه معرفی و تحلیل می‌کنیم.

۱- شعر اول: خدای مهربان

نخستین شعر کتاب فارسی اول دبستان، تحمیدیه‌ای است در قالب قطعه - مثنوی از پروین دولت‌آبادی تحت عنوان «خدای مهربان» که در صفحه پایانی نگاره اول و ذیل عنوان «با هم بخوانیم» آمده‌است و با پنج بیت ساده‌اش، کودک در فضای صمیمی دعا و نیایش قرار می‌گیرد.

با این دو دست کوچکم	دست می‌برم پیش خدا
با دل پاک و روشنم	دعا کنم دعا دعا

بشنو دعا‌های مرا	باز ای خدای مهربان
دعا به شادی بابا	دعا برای مادرم
به جان ما وفا بده	به خانه‌ها صفا بده

در شعر کودک، آموزش ستایش خداوند به‌عنوان یکی از ارکان اصلی مفاهیم دینی و قرآنی از اهمیت فراوانی برخوردار است. با توجه به مقتضای سنی کودک، زبان حمد و ستایش و بازتاب برآیند آن نسبت به شعر بزرگسالان متفاوت است. کودک از هفت سالگی با خداوند ارتباط عاطفی برقرار می‌کند و در دعای خود، درخواست‌هایی مادی از قبیل خوردنی‌ها، اسباب‌بازی‌ها، لباس‌ها و ... دارد؛ چرا که کودک در این سن در مرحله عملیات عینی به سر می‌برد و نمی‌تواند از زمان حال تجاوز کند و در تجسم موقعیت‌های دور آینده یا فرضی، با مشکل مواجه می‌شود. بنابراین، دعا‌های او به زمان حال و مادیات محدود می‌شود و به تدریج با افزایش سن کودک، توقع او از خدا بیشتر می‌گردد و خواسته‌هایش از جنبه‌های مادی به سمت معنویت گرایش پیدا می‌کند. در شعر کودک، دعا کلام مادی را به کلام عاطفه‌محور تبدیل می‌سازد. بر همین اساس، در دعای کودکان، عاطفه و مادی‌گرایی در کنار هم قرار می‌گیرند (سلاجقه، ۱۳۸۷: ۳۱۰).

هدف شاعر از سرودن این شعر، نیایش خداوند باری تعالی از زبان کودکان است و هدف مؤلفان از آوردنش در کتاب، آن است که معلمان با خواندن این سروده کوتاه و زیبا برای دانش‌آموزان پایه اول، نیایش خداوند و مفهوم دعا را به آن‌ها انتقال دهند و تعالیم مذهبی و دینی را در قالب شعر به آن‌ها بیاموزند. واقعیت این است که با خردسالان و کودکان نمی‌شود نشست و بحث فلسفی داشت؛ اما خردسالان و کودکان می‌فهمند که مهربانی چیست و در قبال مهربانی باید تشکر کرد. آموختن سپاس‌گزاری زبانی، از مسائل اساسی تربیت اولیه کودک است (سهیل بیگی، ۱۳۹۶).

۲- شعر دوم: راه مدرسه

شعر دوم کتاب، با عنوان «راه مدرسه»، سروده افسانه شعبان‌نژاد (۱۳۸۹: ۲۸) است و در قالب چهارپاره که در پایان نگراره چهارم آمده است. متن این سروده هشت‌بیتی را ذیلاً از نظر می‌گذرانیم.

باز هم موی مرا	مادرم شانه زده
روی پیراهن من	نقش پروانه زده
مادرم داده به من	کیف زیبای مرا
هست امروز قشنگ	همه چیز و همه جا
پدرم باز مرا	می‌سپارد به خدا

نگاهی به ویژگی شعرهای کتاب فارسی اول دبستان

دست پر مهرش را	می‌کشد بر سر من
خنده مهمان شده‌است	روی لب‌های همه
به دبستان شده‌است	موقع رفتن من

هدف از نگاره چهارم، آموزش رعایت نظم و ترتیب و بهداشت فردی و نیز آشنایی کودکان با نهاد مدرسه و مقررات آن است. این هدف/اهداف، در شعر «راه مدرسه» به خوبی دیده شده‌است. محتوای این شعر کوتاه، چگونه مدرسه رفتن دختر بچه‌ای است که قبل از رفتن با پدر و مادر خود خداحافظی می‌کند و مرتب و منظم به سوی مدرسه به راه می‌افتد. هدف مؤلفان از آوردن این شعر در کتاب پایه اول، انتقال مفهوم وظیفه‌شناسی و این نکته است که بچه‌ها چگونه برای رفتن به مدرسه آماده شوند و آموزه‌هایی چون احترام به پدر و مادر، خدانشناسی، نظم و ... را فراگیرند.

۳- شعر سوم: سبز و سبز و سبز

«سبز و سبز و سبز»، سروده کوتاه محمود کیانوش، سومین شعر کتاب فارسی اول دبستان است. این شعر هشت بیتی کوتاه که در قالب چهارپاره سروده شده، در انتهای نگاره هفتم آمده‌است؛ نگاره‌ای که در پی آشناساختن دانش‌آموزان با روستا، روستانشینان و روحیه همکاری میان آن‌ها، جلوه‌های طبیعی و زیبایی روستا، وسایل کشاورزی و محصولات است که در روستا به عمل می‌آید.

سنگ و سنگ و سنگ	کوهسارها
شر و شر و شر	آبشارها
صاف و صاف و صاف	جویبارها
سبز و سبز و سبز	کشتزارها
باز و باز و باز	چشم آفتاب
شاد و شاد و شاد	خنده‌های آب
غصه‌ها همه	دور دور دور
کار و زندگی	جور و جور و جور

این شعر نیز با اهداف نگاره هفتم هم‌آهنگ است. درون‌مایه این ترانه، معرفی طبیعت زیبایی خداوند در روستاها است و البته این از مشخصات سروده‌های محمود کیانوش است که در عین سادگی و بی‌پیرایگی، انسان و طبیعت را وصف می‌کند و در آن‌ها بیشتر تعقل و منطق غلبه دارد تا احساس و عاطفه. در واقع می‌توان گفت شعر کیانوش بازتاب اندیشه‌ها و تأملات او درباره انسان و طبیعت است. هدف مؤلفان از آوردن این شعر در پایه اول، شاد و با نشاط کردن دانش‌آموزان و

آشنایی آنان با روستا و روستانشینی است. نباید فراموش کرد که هیچ چیزی نمی‌تواند بهتر از یک ترانه شاد، حال و هوای بچه‌ها را تغییر دهد. مؤلفان انتظار دارند تا آموزگاران با خواندن این شعر برای مخاطبان، جلوه‌هایی از روستا و طبیعت را به آن‌ها نشان دهند و با نشاط و با طراوتشان سازند.

۴- شعر چهارم: انار

این شعر از سروده‌های مصطفی رحمان‌دوست (۱۳۵۸: ۳۴) است و در قالب چهارپاره که طبق معمول در صفحه پایانی نگاره دهم، یعنی صفحه «با هم بخوانیم» آمده است.

صد دانه یاقوت
دسته به دسته
با نظم و ترتیب
یکجا نشسته
هر دانه‌ای هست
خوشرنگ و رخشان
قلب سفیدی
در سینه آن
یاقوت‌ها را
پیچیده با هم
در پوششی نرم
پروردگوارم
سرخ است و زیبا
نامش انار است
هم ترش و شیرین
هم آبدار است.

در این شعر همچون بیشتر شعرهای کودک، شاعر سعی دارد مخاطب را با زیبایی‌های طبیعت و جهان آشنا کند. برخلاف شعر بزرگسالان که غالباً سخن از نكوهش دنیا است، در شعر کودک زیبایی‌های جهان ذکر می‌شود و شاعر، کودکان را به تأمل در مظاهر خداوند ترغیب می‌کند؛ چراکه سرشت پاک کودکان ایجاب‌کننده توصیف زیبایی‌هاست. توصیف زشتی‌های جهان، تأثیر منفی بر ذهن و روان کودک می‌گذارد. وصف زیبایی‌ها، کودک را به سوی زیباندیشی و زیبانگری سوق می‌دهد و زندگی را برای او شیرین‌تر می‌کند (محرمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۶). این شعر

نگاهی به ویژگی شعرهای کتاب فارسی اول دبستان

از مجموعه «صد دانه یاقوت» رحمان دوست است. سروده‌های این مجموعه به گروه سنی «الف» و «ب» اختصاص دارند. همه شعرهای این مجموعه در قالب چهارپاره سروده شده‌اند. این قالب، مناسب‌ترین قالب‌ها برای شعرهای این گروه سنی در نظر گرفته شده‌است؛ زیرا از لحاظ موسیقی، قافیه و ردیف، جایگاه خوبی دارد و تکرار واژه‌های هم‌وزن و هم‌آهنگ بر طربناکی شنیداری شعر می‌افزاید. درون‌مایه این شعر، معرفی میوه انار است و نظم و ترتیبی که خداوند متعال در نهاد این میوه قرار داده‌است. چنان که گذشت، این شعر در پایان نگراره دهم جای دارد و چون هدف این نگراره آشنایی بچه‌ها با تغییر طبیعت و ایام عید می‌باشد، مؤلفان کتاب با انتخاب این شعر، زیبایی‌های طبیعت و نظم خداوندی را آموزش می‌دهند. و با استفاده از زبان شعر، مفهوم نظم و ترتیب و هنر خداوندی را به دانش آموزان منتقل می‌کنند و مفهوم منظم بودن را برای گروه هدف، برجسته می‌سازد.

۵- شعر پنجم: مهربان تر از مادر

این شعر هشت‌بیتی که در قالب چهارپاره شکل گرفته، از سروده‌های افسانه شعبان‌نژاد (۱۳۸۹: ۳۸) است و در بخش پایانی درس دوم کتاب فارسی اول آمده‌است.

مهربان تر از مادر	مهربان تر از بابا
مهربان تر از آبی	با تمام ماهی‌ها
مهربان تر از گل‌ها	با دو بال پروانه
مهربان تر از باران	با درخت و با دانه
مهربان تر از خورشید	با گل و زمینی تو
تو خدای ما هستی	مهربان‌ترینی تو

محتوای این شعر، ستایش و بیان مهربانی خداوند است. از آنجایی که کودکان در این سن، مفاهیم انتزاعی را نمی‌توانند درک کنند، شاعر در تلاش است با برشمردن هدیه‌های خداوند؛ مثل آب، گل، دریا، ماهی و...، به طور غیرمستقیم به کودک بیاموزد که خداوند از مادر هم مهربان‌تر است. هدف مؤلفان کتاب از آوردن این شعر در برنامه درسی پایه اول، معرفی مهربانی‌های پدر و مادر و معرفی خداوند متعال به عنوان مهربان‌ترین مهربانان است.

۶- شعر ششم: زرد آلو

این شعر هم از سروده‌های مصطفی رحمان دوست (۱۳۵۸: ۴۵) است که در قالب چهارپاره سروده شده و در صفحه پایانی (با هم بخوانیم) درس پنجم آمده‌است.

به به به	رنگین است
خوش مزه	شیرین است
رویش زرد	بیمار است
لپش سرخ	تب دار است
مغزش را	چون بادام
بشکن زود	دام، دام، دام
هم خوش رو	هم خوش بو
زرد و سرخ	زردآلو

شاعر در تلاش است با استفاده از حس طبیعت‌گرایی کودکان و وصف زیبایی‌های طبیعت و برشمردن نعمت‌های فراوانی که خداوند به ما عطا فرموده‌است، کودک وجود خدا را ملموس‌تر درک کند. و در عین حال، با عباراتی زیبا به معرفی میوه زردآلو پرداخته که دانش‌آموزان با خواندن آن، لذت می‌برند. مؤلفان با عنایت به درون‌مایهٔ این شعر، مهربانی‌های خداوند و میوه زردآلو را با زبان شعر به دانش‌آموزان معرفی کرده‌اند.

۷- شعر هفتم: ای ایران

«ای ایران» شعری است کوتاه، در قالب مستزاد و از سروده‌های اسدالله شعبانی (۱۳۸۶: ۵۴). این مستزاد کوتاه در صفحهٔ پایانی درس ششم کتاب فارسی اول آورده شده‌است.

زیبا زیبا زیبایی	ای ایران
میهن خوب مایی	ای ایران
هم کوه و جنگل داری	هم صحرا
هم باغ و بستان داری	هم دریا
من یک دنیا خاکت را	دارم دوست
خاک خوب و پاکت را	دارم دوست

درون‌مایهٔ این شعر، میهن‌دوستی است. هدف مؤلفان از آوردن این شعر در کتاب فارسی پایهٔ اول دبستان، این است که عشق و علاقه به وطن را در دانش‌آموزان به وجود آورند و با استفاده از کلام‌گیری شعر، مفهوم میهن‌دوستی را به مخاطبان انتقال دهند. شاعر در این شعر کوتاه با بهره‌گیری از واژگانی ساده، کشورایران را توصیف کرده‌است.

۸- شعر هشتم: ما کودکانیم

«ما کودکانیم» نیز شعری هشت‌بیتی است در قالب چهارپاره. سراینده این چهارپاره با مصراع‌های بسیار کوتاه، عباس یمینی شریف است. این شعر در صفحه پایانی درس یازده آمده‌است.

ما کودکانیم	شیرین زبانیم
تنها و با هم	کتاب می‌خوانیم
ما در دبستان	شادیم و خندان
چون گل که دارد	جا در گلستان
گفتار ما خوب	هر کار ما خوب
با هر کسی هست	رفتار ما خوب

درون‌مایه این شعر، بیان حال کودکان در دبستان است. هدف مؤلفان از آوردن این شعر، یادآوری وظایف دانش‌آموزان در محیط مدرسه است. در واقع مؤلفان با آوردن این ترانه توانسته‌اند، جایگاه دانش‌آموزان را در مدرسه بیان کنند و چگونگی با هم بودن و رفتار نیک داشتن را به آن‌ها آموزش دهند.

۹- شعر نهم: جشن در آسمان

این شعر از سروده‌های ناصر کشاورز است که در پایان درس چهارده آمده و قالبش چهارپاره است.

وقت غروب است	خورشید زیباست
مثل عروس است	از دور پیدا است
یک ابر نازک	افتاده رویش
مانند یک تور	بر روی مویش
داماد پس‌کو؟	او توی راه است
من شک ندارم	آقای ماه است
جشن عروسی	در آسمان‌هاست
صدها ستاره	مهمان آن‌هاست

درون‌مایه این شعر، به تصویر کشیدن غروب و فرارسیدن شب و زیبایی‌های آن است. شاعر با به کارگیری آرایه تشبیه؛ یعنی همانند کردن خورشید به عروس و لکه ابری که روی خورشید است، به تور نازک حریرمانندی که عروسان روی صورت می‌اندازند و نیز همانند پنداشتن ماه و

داماد و ستارگان و میهمانان، در عین شخصیت‌بخشی به ماه (توی راه بودن آقا داماد)، غروب و رسیدن شب را بسیار زیبا توصیف کرده‌است. هدف مؤلفان از آوردن این شعر، معرفی یکی از جلوه‌های زیبای آفرینش خداوند، یعنی «غروب» است.

۱۰- شعر دهم: دریا

این شعر، سرودهٔ جعفر ابراهیمی، متخلص به «شاهد» است که در پایان درس هفدهم آمده و قالبش چهارپاره است.

آرام و شادابی	بسیار زیبایی
پهن‌اور و آبی	به به تو دریایی
من در خیال خود	با قایقی زیبا
سوی تو می‌آیم	سوی تو ای دریا

درون مایهٔ این شعر، توصیف دریاست. ابراهیمی با استفاده از این شعر کوتاه در تلاش است تا خداوند و صفات او را برای کودکان ملموس‌تر کند. از آن جایی که کودکان در سنین پایین‌تر قادر به درک مفاهیم انتزاعی نیستند و بیشتر با طبیعت سازگاری دارند، شاعر برای شناساندن خدا از مفاهیم طبیعت‌گرایی بهره می‌جوید. هدف مؤلفان از آوردن این شعر در کتاب درسی، شناساندن دریا به دانش‌آموزان به‌عنوان یکی از جلوه‌های زیبای خلقت خداوند است.

۱۱- شعر یازدهم: جشن بهمن

«جشن بهمن» از سروده‌های کبری هاشمی است. این مثنوی کوتاه در صفحهٔ پایانی درس بیستم آمده‌است.

رسیده جشن بهمن	جشن بزرگ میهن
کلاس ما دوباره	شده پر از ستاره
پر از گل و قاصدک	شکوفه و شاپرک
شده پر از پرنده	پر از صدای خنده
نقل و نبات و لبخند	گلاب و عود و اسفند
میهن ما شاد شاد	از غم و غصه آزاد

درون مایهٔ این شعر، معرفی و توصیف جشن پیروزی انقلاب و ایام‌الله دهه مبارک فجر است. شاعر با تصویرسازی زیبا به تزئین کلاس در ایام مبارک دههٔ فجر و شور و نشاط دانش‌آموزان برای مراسم این دهه اشاره کرده‌است. هدف مؤلفان از ذکر این شعر در کتاب، معرفی و توصیف جشن پیروزی انقلاب و حال و هوای کلاس‌های درس در آن ایام است. دانش‌آموزان با خواندن این شعر زیبا، با جشن پیروزی انقلاب انس می‌گیرند.

۱۲- شعر دوازدهم: پیغمبر ما

شعر «پیغمبر ما» در «با هم بخوانیم» آخرین درس کتاب، یعنی درس بیست و دوم آمده و قالبش چهارپاره است. سراینده این چهارپاره، علی اصغر نصرتی (۱۳۷۹: ۷۶) است.

آن شب ستاره	تا صبح بارید
روشن تر از پیش	مهتاب تابید
روی زمین شد	مانند گلشن
از نور شب شد	چون روز روشن
تا صبح آن شب	نوری به پا بود
سرچشمه‌ی نور	غار حرا بود
زیرا در آن شب	پیغمبر ما
از جانب حق	شد رهبر ما

یکی از اهداف ذکر این شعر در کتاب فارسی اول دبستان، پاس داشت مقام بزرگان دینی است. و با توجه به این که کودکان کمتر با تلمیحات مربوط به پیامبران، امامان و سایر بزرگان دین آشنایی دارند، شاعران با محدودیت خاصی رو به رو هستند. بنابراین سعی می‌کنند به کل حادثه‌ای که تلمیح بر پایه آن شکل گرفته است، اشاره کنند. نصرتی، با تلمیح به غار حرا و تشبیه پیامبر به نور، به پاس داشت مقام والای پیامبر پرداخته است. درون مایه این شعر، ذکر معث پیامبر اکرم (ص) بوده که شاعر با تعبیری زیبا جریان به پیامبری رسیدن حضرت محمد (ص) را برای مخاطبش بیان می‌کند. هدف مؤلفان از آوردن این شعر، معرفی پیامبر (ص) و چگونه به پیامبری می‌عوث شدن ایشان است و با استفاده از زبان شعر، این مفهوم عظیم دینی و مذهبی را به دانش‌آموزان پایه اول انتقال داده‌اند.

۱۳- شعر سیزدهم: شادیم و پاک و خندان

این شعر از سروده‌های شکوه قاسم‌نیا (۱۳۹۳: ۶) و اولین متن بخش «روان خوانی» پایان کتاب فارسی اول دبستان است. این سروده کوتاه در قالبی سروده شده که ظاهراً باید غزل به حساب بیاید؛ اما با قالب غزل به معنای شناخته و مشهور کلمه، خیلی فاصله دارد. شاید بتوان قالب چنین سروده‌ای را با احتیاط، یک نوع قصیده بسیار کوتاه و کودکانه دانست.

ما کودکان ایران	شادیم و پاک و خندان
در چشم‌های ما هست	نور امید و ایمان
ما مثل غنچه هستیم	امروز در دبستان

فردا شویم یک گل
 شعر و ترانه ما
 در باغ سبز ایران
 این است، با ما بخوان
 پابنده باد اسلام
 جاوید باد ایران

شاعر در این شعر با استفاده از آرایه‌های تشبیه، مجاز و استعاره، امید و عشق به میهن و تلاش برای آینده را به کودکان القا می‌کند. کودکان به غنچه و ایران به باغ سبز تشبیه شده‌است و گل، استعاره از نوجوانان و جوانان ایران زمین و فردا، مجاز از آینده است. در پایان نیز آرزوی جاودانی برای اسلام و ایران می‌کند. درون‌مایه این شعر، توصیف کودکان ایران زمین و بیان شادمانی و میهن‌دوستی آن‌هاست. هدف مؤلفان از آوردن این شعر، این است که دانش‌آموزان این پایه بدانند آینده این کشور در دست آن‌هاست و به‌نوعی عشق و علاقه به ایران و اسلام را در وجودشان نهادینه می‌سازند (سهیل بیگی، ۱۳۹۶).

شعرهای کتاب فارسی پایه اول ابتدایی در یک نگاه

ردیف	نام شعر	نام شاعر	قالب	محتوی	تعداد ابیات	موسیقی شعر	صفحه
۱	خدای مهربان	پروین دولت‌آبادی	قطعه - مثنوی	نیایش	۵	-	۴
۲	راه مدرسه	افسانه شعبان‌نژاد	چهارپاره	رعایت نظم و بهداشت فردی	۸	فاعلاتن- فع (۲)	۱۱
۳	سبز و سبز و سبز	محمود کیانوش	چهارپاره	وصف طبیعت و شادی‌گرایی	۸	-	۱۸
۴	انار	مصطفی رحمان‌دوست	چهارپاره	وصف آفرینش خداوند	۸	مستعلن- فع (۲)	۲۵
۵	مهربان‌تر از مادر	افسانه شعبان‌نژاد	چهارپاره	ستایش خداوند	۶	فاعلات مفعولن (۲)	۳۳
۶	زردآلو	مصطفی رحمان‌دوست	چهارپاره	وصف طبیعت	۸	شعر هجایی	۴۳
۷	ای ایران	اسدالله شعبانی	مستزاد	ملی‌گرایی (میهن‌دوستی)	۳	شعر هجایی	۴۷

نگاهی به ویژگی شعرهای کتاب فارسی اول دبستان

۶۳	مستقلن - قع(۲)	۶	تعلیمی (وظایف دانش آموز در مدرسه)	چهارپاره	عباس یمعی شریف	ما کودکانیم	۸
۷۳	مستقلن - قع(۳)	۸	وصف طبیعت	چهارپاره	ناصر کشاورز	جشن در آسمان	۹
۸۵	مستقلن - فغ لن (۳)	۴	وصف طبیعت	چهارپاره	جعفر ابراهیمی (شاهد)	دریا	۱۰
۱۰۰	مفاعن فعولن (۲)	۶	میهن دوستی - شادی و نشاط	مکتوبی	کبری هاشمی	جشن پهمن	۱۱
۱۰۸	مستقلن - فغ (۳)	۸	مذهبی - یحیی پیامبر	چهارپاره	علی اصغر نصرتی	پیغمبر ما	۱۲
۱۱۰	مستقلن - فعولن	۶	ملی - مذهبی و امید به آینده	غزل	شکوه قاسم‌نیا	شادیم و پاک و ختدان	۱۳

بحث و نتیجه‌گیری

مولفان کتاب فارسی پایه اول از مجموع ۲۲ درس، ۱۳ درس را شعر انتخاب کرده‌اند، که این نشان از اهمیت و جایگاه قالب نظم در نزد دست اندر کاران حوزه تعلیم و تربیت برای آموزش به کودکان دارد. درونمایه اشعار: حمد و ستایش خداوند، طبیعت، میهن و... همه اشعاری که شعری از آنان در کتاب فارسی اول ابتدایی چاپ شده، شاعران معاصر هستند و دلیل این امر آن بوده که شاعران گذشته به شعر کودک توجه زیادی نداشتند و اشعار تعلیمی آنان با روح لطیف کودکان سازگاری ندارد. و دلیل دیگر این که لغات و ترکیبات به کار برده شده در اشعار معاصر، امروزی تر و ساده تر برای کودکان است. به همین دلیل از اشعار معاصر بیشتر استفاده شده است. قالب بیشتر اشعار در پایه اول ابتدایی مثنوی است به این دلیل که شاعر می‌تواند برای هر بیت قافیه جداگانه بیاورد و اشعار مقفی بیشتر مورد پسند کودکان است. تفکیک جنسیتی شاعران بدین گونه است: ۵ شاعر زن و ۸ شاعر مرد هستند. در مجموع شعرهای کتاب پایه اول دبستان، نقش بیانگری و توصیف در آنها ضعیف و در خدمت آموزش و تعلیم صرف است و به نقش زیبایی شناسی توجه کافی ندارد.

منابع

- حجازی، بنفشه (۱۳۸۵). **ادبیات کودکان و نوجوانان، ویژگی‌ها و جنبه‌ها**. تهران: روشنگران.
- رحمان دوست، مصطفی (۱۳۵۸). **مجموعه شعر صد دانه یاقوت**. تهران: محراب قلم.
- زارع بیدکی، مریم (۱۳۹۲). بررسی ویژگی‌های زبانی شعر کودک و سطح لغوی و نحوی آن در اشعار مصطفی رحمان دوست و اسدالله شعبانی. **پایان نامه برای اخذ درجه کارشناسی ارشد**، دانشگاه آزاد اسلامی یزد.
- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی (۱۳۹۸). **فارسی اول دبستان**. تهران: شرکت افست.
- سلاجقه، پروین (۱۳۷۸). **درآمدی بر زیبایی‌شناسی شعر**. معانی و بیان. تهران: چکاد.
- سهیل بیگی، فرشته (۱۳۹۶). بررسی جایگاه نظم پارسی در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی. **پایان نامه برای اخذ درجه کارشناسی ارشد**، دانشگاه آزاد اسلامی شیروان.
- شعبان‌نژاد، افسانه (۱۳۸۹). **چتری از گلبرگ‌ها**. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- صالحی، آتوسا (۱۳۸۳). «مروری بر چهار اثر از افسانه شعبان‌نژاد». **پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان**، شماره ۳۸: ۱۲۰-۱۳۹.
- علی‌پور، منوچهر (۱۳۷۹). **آشنایی با ادبیات کودکان**. تهران: تیرگان.
- قاسم‌نیا، شکوه (۱۳۹۳). **موسیقی ترانه و ترانه در موسیقی**. تهران: سوره مهر.
- مجلل چوبقلو، محمدعلی و الهام تمجید تاش (۱۳۹۱). «تحلیل محتوای کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه اول مقطع ابتدایی از بعد زبان آموزی در مناطق دو زبانه». **همایش زبان مادری، مجال‌ها و چالش‌ها**، گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرگان.
- محرمی و همکاران (۱۳۹۵). «بررسی مضامین قرآنی در اشعار کودکانه جعفر ابراهیمی». **پژوهش‌های ادبی قرآنی**، سال چهارم، شماره ۱: ۱۴۴-۱۳۰.
- نصرتی، علی‌اصغر (۱۳۷۹). **پیغمبر ما**. تهران: کتاب گویا.
- نوری خوش‌رودباری، محمدعلی (۱۳۹۸). «بررسی موسیقی کناری در اشعار فارسی اول دبستان از حیث معیارهای ادبیات کودک». **فصلنامه پژوهش در آموزش زبان و ادبیات فارسی**، سال ۱، شماره ۱: ۷۹-۹۴.

نگاهی به ویژگی شعرهای کتاب فارسی اول دبستان

- نیازیان، ملیحه، خزایی کامیان(۱۳۹۶). «تحلیل محتوایی اشعار فارسی دوره ابتدایی بر اساس زبان و عاطفه». فصلنامه برنامه ریزی درسی، دوره ۱۲ شماره ۴۷ : ۱۲۵-۱۴۴.

- هاشمی نسب، صدیقه (۱۳۷۱). کودکان و ادبیات رسمی ایران. تهران: سروش.